

Vän med verkligheten?

En diskursanalytisk studie av hemvärnets utveckling

Kristin Eliasson
Karin Högström
Åsa Lenhoff

Abstract

Studiens syfte är att undersöka varför hemvärdnet har överlevt, baserat på hypotesen att en stark organisationskultur spelat en betydande roll för dess fortlevnad. I uppsatsen används diskursanalytisk metod och teori, med inslag av andra relevanta teorier, såsom institutionell teori. Uppsatsen består av en analys av tidningen Hemvärnets ledare och framsidor, SIFO: s undersökningar om hemvärnets folkliga förankring samt överbefälhavare Håkan Syrén:s böcker om Försvarsmakten idag. Fokus ligger på hemvärnets identitet och funktion. Vårt resultat visar att hemvärnets identitet i huvudsak har bestått. Organisationens funktion är dock inte den samma. Hotbilden och förväntningarna på hemvärdnet har förändrats, vilket hemvärdnet ger sken av att ha absorberat. Med tanke på de problem hemvärdnet brottas med, i form av exempelvis otydliga direktiv och sjunkande medlemstal, tror vi inte längre att den starka organisationskulturen räcker som förklaring till hemvärnets överlevnad.

Nyckelord: hemvärdnet, diskurs, organisationskultur, anpassning, frivilligt engagemang

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
1.1	Syfte och frågeställningar.....	1
1.2	Teoretiska utgångspunkter	1
1.2.1	Tidigare forskning	3
1.3	Material och källkritik.....	4
1.4	Metod	5
1.5	Disposition	7
2	Basen för svenskt försvar	8
2.1	Medlemmar	8
2.2	Kontraktsuppfyllelse	8
2.3	Budget	9
3	Slagord med innehåll.....	10
3.1	Frivillighet.....	10
3.2	Väktare	12
3.3	Hembygd.....	15
4	Folklig Förankring.....	17
4.1	Upplysning	17
4.2	Allmänhetens inställning.....	18
4.3	Hemvärnets funktion	18
4.4	Kvaliteten på verksamheten	19
5	Vägen framåt.....	21
5.1	En naturlig del av försvaret?	21
5.2	Igår, idag och i morgon	22
6	Avslutning.....	23
6.1	Avslutande diskussion.....	23
6.2	Förslag till fortsatt forskning.....	25

7	Referenser.....	26
7.1	Primärmaterial.....	26
7.2	Sekundärmaterial.....	27

1 Inledning

Vi är förmodligen inte ensamma om att se på hemvärdnet som ett glatt gäng lönnfeta karlar på utflykt i skogen. ”Bildcn av den rundnätte hemvärnsgubben kanske inte ger intrycket av ett effektivt vapen i ett möjligt tredje världskrig”, skriver major Peter Larsson diplomatiskt (Larsson 2006:108). Vi är benägna att hålla med, vilket på sätt och vis är skrämmande. Stämmer verkligen denna bild? Försvarsmaktens framtid har under våren varit mycket aktuell. Sverige är enligt kritikerna på väg att få en yrkesarmé i samband med Nordic Battlegroup och förslag från försvarsminister Mats Odenberg om indragen värnplikt i fredstid. Kontrasten mot hemvärdnet tycks vara enorm. Yrkesarmé eller inte - finns det verkligen plats för hemvärdnet i framtidens försvar?

1.1 Syfte och frågeställningar

Vårt intresse av hemvärdnet grundar sig i hur en organisation som utåt sett verkar förlegad har kunnat överleva. För att försöka svara på denna fråga har vi valt att titta på hur hemvärdnets identitet och funktion har förändrats, eller inte förändrats, sedan organisationens uppkomst år 1940. Vidare vill vi undersöka hur de själva väljer framställa sin organisation och om denna bild överensstämmer med samhällsmedborgarnas uppfattning. Vår förståelse säger att hemvärdnet har en stark organisationskultur och att denna har varit betydande för hemvärdnets överlevnad. Intressant är om organisationens grundläggande och traditionella värden har bestått, eller om de har ersatts med nya samt alternativa normer och värderingar. Vi hoppas att denna uppsats ska ge en ökad insikt om frivilligförsvarets villkor.

Vår övergripande frågeställning är: Varför har hemvärdnet överlevt?

1.2 Teoretiska utgångspunkter

Att göra en diskursanalys innebär i praktiken att använda sig av diskursteori. Vi har även valt att komplettera med för vår frågeställning relevanta teorier. Detta ses som positivt inom diskursanalysen då flera aspekter ger en bredare bild av analysobjektet, i vårt fall hemvärdnet (Winther Jørgensen – Phillips 2000:10).

Inom diskursanalysen finns flera, ibland motsägelsefulla angreppssätt och teorier. Gemensamt för dem alla är deras utgångspunkt i socialkonstruktionismen.

Denna teori belyser vikten av en ständig ”kritisk inställning till självklar kunskap” då vår uppfattning av verkligheten skapas genom vår kultur samt historia, vilket ger skiftande prägel. Därmed skiljer sig verkligheten mellan diskurser och denna förändras ständigt (Winther Jørgensen – Phillips 2000:11f).

En av diskursanalysens förgrundsgestalter, Michel Foucault, definierar diskurs på följande sätt: ”Man kallar en mängd utsagor för [diskurs] i den mån de beror av samma diskursiva formation... den består av ett begränsat antal utsagor för vilka man kan definiera en mängd av existensvillkor”. Tidigare historiska diskurser präglar vad som får sägas i en social kontext samt på vilket sätt och detta blir en stark maktfaktor. Makt är nära sammankopplad med diskursanalys då makt, enligt både Foucault samt Laclau och Mouffe, är vad som avgör och skapar vår sociala värld (Winther Jørgensen – Phillips 2000:13, 19ff).

I vår analys av hemvärdet har både den historiska prägel och underliggande maktstrukturer varit tydliga då de underförstått sätter ramar för vad som är möjligt ur både funktionell och identitetsbaserad aspekt. Norman Fairclough kallar historiens betydelse för intertextualitet, ”kommunikativa händelser bygger på tidigare händelser; man börjar aldrig från början” (Winther Jørgensen – Phillips 2000:77f).

Diskursanalysen kritiserar ibland för att inte fokusera på människor utan på större subjekt. Teorin menar att språket är en större enhet, det är inte de faktiska skribenterna i hemvärdetidningarna som talar utifrån en maktposition utan den diskurs de är präglade av. Detta är positivt för vår forskningsfråga som inte handlar om den enskilde hemvärdsmannen utan om organisationen i stort. Det utesluter inte fokus på framställningen av individen då detta bidrar till förståelsen av hemvärdorganisationens identitet i en större helhet, dess diskurs (Bergström – Boréus 2005:351).

Institutionell teori har länge intresserat sig för organisationers identitet. När en organisation utvecklar sin egen distinkta karaktär, baserad på informella normer och värderingar, kallas det institutionalisering (Johansson 2002:22, Christensen et al 2005:52). Identiteten definieras som en institution, ”en social konstruktion, ett resultat av en ständigt pågående förvandlingsprocess mellan den enskilda organisationen och olika aktörer i dess omgivning”. Organisationen jämför sig med, relaterar till och/eller imiterar andra (Johansson 2002:99, 133, 143). Även diskursanalysen menar att en organisations självuppfattning både präglas av dess självbild och andras uppfattning (Bergström – Boréus 2005:328). Hemvärdet är en del av Försvarsmakten och därför tror vi att detta påverkar deras identitet.

Identiteten kopplas till organisationskulturen; enligt Lennart Lundquist ”de värden och verklighetsuppfattningar som medlemmarna av organisationen har”, det är vad som binder dem samman (Lundquist 1998:46). Enligt Christensen et al kan organisationskulturen bidra till överlevnadskraften i en organisation. Även om offentliga organisationer inte är beroende av överlevnad i den aspekten, så kan kulturen bidra till minskad risk för turbulens, osäkerhet och konflikt – den blir en sammanhållande faktor (Christensen et al 2005:54). Hemvärdet är heller inte en typisk offentlig organisation i och med att verksamheten bygger på frivilligt engagemang. Ur den aspekten är organisationskulturen av större vikt för dem ur ett överlevnadsperspektiv, än den är för andra offentliga organisationer.

Överlevnaden är även en fråga om legitimitet. Lundquist menar att förvaltningen legitimeras genom så kallat diffust stöd, i enlighet med David Eastons teorier om medborgarnas stöd till det offentliga (Lundquist 1992:204). Huruvida hemvärdet har folklig förankring eller inte blir därför av avgörande betydelse.

Den folkliga förankringen kan förändras vid en organisationsanpassning. Enligt Christensen et al är denna organisationsanpassning något som ledaren delvis driver i en organisation. I en institutionaliserad organisation är ledarrollen motsägelsefull. Dels ska ledaren skydda organisationskulturens kärna genom att ”verka med traditionen som rambetingelser och sörja för att de etablerade, informella normerna och värderingarna får god jordmån, utvecklas och skyddas”, dels ska hon i viss mån medverka till förändring. (Christensen et al 2005:65). En diskurs säger vem som får uttala sig med auktoritet. Förhoppningen med vår undersökning av tidningsledarna och Överbefälhavare Syrén är att de, i egenskap av makt- och ledarskapsinnehavare, ska skildra relationerna mellan olika utsagor inom hemvärdets diskurs. De ska även avspegla den identitet som man vill förmedla och den funktion organisationen ämnar fylla.

1.2.1 Tidigare forskning

Någon tidigare forskning om hemvärdet har vi inte kunnat finna, vilket tyder på att vår undersökning är relativt originell. Det finns dock forskning som berör det svenska försvaret. Vi har använt oss av en rapport från Ledarskapsinstitutionen vid Försvarshögskolan: *Organisationskulturer i försvarsmakten* av Peter Magnusson. Magnusson studerar och jämför den övergripande försvarskulturen och potentiella subkulturer inom armén, flygvapnet och marinen. Vi har framförallt använt oss av hans tankar och slutsatser kring Försvarsmaktens organisationskultur i stort. En upptäckt som förvånade oss var att vi inte hittade någon relevant forskning kring de frivilliga totalförsvarsorganisationerna bland Försvarshögskolans rapporter.

Anders W Berggren avhandlade år 2002 genusaspekten i det svenska försvaret. Han har gjort detta utifrån begrepp som makt (Berggren 2002), vilket även är en viktig underliggande aspekt i vår uppsats och ofta är i diskursanalyser. Två studenter vid Stockholms Universitet har undersökt militärt ledarskap. Deras resultat visar att det militära ledarskapet genomsyras av lojala värderingar (Hammarnäs – Helin 2006). Även detta är något som kan appliceras på vår undersökning. Denna uppsats tangerar även flera andra ämnesområden där forskning har bedrivits, så som organisationskultur och anpassning.

1.3 Material och källkritik

Enligt ett institutionellt kulturoperspektiv på organisationer utvecklas de aktivas tillit till ledningen via organisationens gemensamma värderingar, på samma sätt som ledningen i sin tur litar på de aktiva eftersom den normativa utgångspunkten är gemensam (Christensen 2005:73). Kommunikationen mellan ledning och medlemmar kan sålunda tänkas vara en central del i skapandet av en stabil organisation. Dessutom är språket i en organisation central för diskursanalysen (Bergström – Boréus 2005:305). Länken mellan ledning och medlemmar är i hemvärnets fall deras tidning, Hemvärnets. Tidningen Hemvärnets är Sveriges största oberoende tidning om försvarsfrågor. Första numret gavs ut redan år 1941, och idag är upplagan cirka 37 500 exemplar. Tidningen ges numera ut sex gånger per år och når förutom all hemvärnspersonal även kontrakterade medlemmar i frivilligorganisationerna (<http://www.hemvarnet.mil.se>¹).

Syftet med tidningen har förändrats något genom åren. Även om man inledningsvis avsatte särskilt rum för ”officiella meddelanden från hemvärnsstaben”, så skapades den som ”ett föreningsband mellan det svenska hemvärnets män” (Hemvärnets 1/1941). Tidningen var uttryckligen deras organ.

Enligt beskrivningen på hemvärnets hemsida ska den idag verka som forum för försvarspolitisk debatt. Men framförallt syftar den till att sammanlänka rikshemvärnsledningen dels med den enskilde hemvärnsmannen, dels med intresserad allmänhet och opinionsbildare. Tidningen ägs av rikshemvärnsrådet och som kanal mellan ledning och personal gör det tidningen organisationsmässigt intressant (<http://www.hemvarnet.mil.se>¹).

Vi har valt att studera tidningens ledare och framsidor från år 1941 till år 2006. Ledarna är skrivna företrädesvis av hemvärnschef/rikshemvärnschef eller någon ur redaktionen och ger, såsom ledare i regel gör, uttryck för organisationens officiella ståndpunkter. I egenskap av länk mellan stab och enskild hemvärnsman gör det ledaren extra spännande, då de återspeglar en tydlig maktstruktur.

Vi är medvetna om att ledarna, trots att de representerar de officiella ståndpunkterna, antagligen inte innehåller hela sanningen. Vi försöker inte göra anspråk på att återge den fullständiga verkligheten. Detta är förenligt med diskursanalys, som menar att texter alltid är subjektiva återgivelser och att det inte finns någon total sanning (Bergström – Boréus 2005:326).

Med tanke på det stora antalet tidningar har vi varit tvungna att göra ett urval. Med utgångspunkt från år 1941, då första tidningen skrevs, har vi valt tre tidningar vart femte år: första och sista numret samt ett mittnummer. Antalet utgivna nummer per år har varierat över tiden, därför ansåg vi det som mest systematiskt att göra det urvalet. Innehållsmässigt är även första och sista numren intressanta, därför att de i många fall innehåller en summering över det gångna året och/eller prognoser, förhoppningar, tankar om det kommande året och framtiden.

Vårt urval är utfört på ett metodiskt sätt. Detta innebär att vi, rent hypotetiskt, kan ha missat att analysera tidningar från viktiga årtal och händelser. Det

alternativa tillvägagångssättet hade varit att göra ett subjektivt urval, att bestämma ett antal betydande händelser och analysera tillhörande tidningar. Detta hade dock endast beskrivit organisationen under faktiska krissituationer, vilket inte är vårt primära mål. Hur saker beskrivs, själva språket, är intressantare. Det hade också varit svårt och omfattande att avgöra vilka händelser i omvärlden som är betydande för hemvärdet (Esaiasson et al 2004:192).

Att komplettera med bildanalys av framsidorna anser vi ger undersökningen ännu en dimension. Dels uppmanar diskursanalysen till användning av flera sorters material, dels är framsidan av tidningen det första läsaren lägger ögonen vid och därmed förmodligen väl vald av redaktionen.

I undersökningens inledande kapitel ges en kort beskrivning och sammanställning av organisationen hemvärdet. Material är hämtat dels från litteratur om hemvärdet, men även ifrån årsredovisningar och information från militärens hemsida. Årsredovisningar är huvudsakligen till för den egna organisationens utvärdering och kan därför anses vara relativt tillförlitliga. Från hemsidor används huvudsakligen handfast information, så som budgetsiffror. Även denna information bör uppfattas som seriös.

Den folkliga förankringen har diskuterats utifrån tre SIFO-undersökningar gjorda år 1999, 2002 och 2005 på beställning av hemvärdet, samt SOU: n *Frivilligheten och samhällsberedskapen*. SIFO själva har inte publicerat resultaten, utan dessa har vi fått från hemvärdet. Resultaten i statistiska undersökningar kan alltid ifrågasättas. Har urvalet skett korrekt? Har intervjuareffekter undvikits och frågorna formulerats på ett lämpligt sätt? Vi betraktar SIFO som en pålitlig källa, men är medvetna om att resultaten nödvändigtvis inte motsvarar hela svenska folkets åsikter. Även SOU borde kunna betraktas som källkritiskt säkert material.

För ytterligare bredd i undersökningen analyseras vår nuvarande Överbefälhavare Håkan Syrén's tankar om Försvarsmakten i tre personligt skrivna böcker. Hemvärdet är en del av Försvarsmakten och Syrén's tankar ger en aktuell bild av organisationen och dess framtidsvisioner. Syrén är den som ytterst ansvarar för Försvarsmakten, vilket medför att han har ett intresse av att framställa Försvarsmakten ur en viss aspekt. Vi är väl medvetna om detta.

1.4 Metod

Genom att använda diskursanalytisk metod vill vi blottlägga vad som står i tidningen Hemvärdets ledare, vad framsidorna symboliserar och vilken bild överbefälhavaren ger i sina böcker. Vi anser att metoden är lämplig då diskursanalys har rötter i poststrukturalism, vilken säger att mönster skall sökas där språket konkretiseras (Winther Jørgensen – Phillips 2000:18).

Diskursanalys har ett öppet ramverk, utan fastställda och förutbestämda tillvägagångssätt. Då det inte finns någon färdig mall att nyttja får varje användare självständigt applicera diskursteoriens andemening i sitt arbete. Detta skapar möjligheter för en öppen och fri analys, men riskerar samtidigt att göra arbetet

vildvuxet och vagt. För att motverka sådan otydlighet har vi strävat efter klara framställningar och fortlöpande redogörelser för våra tankegångar. Diskursanalys anses ibland vara ovetenskaplig då allt präglas av diskursens språk och på så sätt inte kan prövas mot andra faktorer (Bergström – Boréus 2005:305). Till diskursanalysens försvar kan tilläggas att den möjliggör ett synliggörande av maktstrukturer på ett sätt som den traditionella vetenskapen inte kan.

Vi har använt oss av kvalitativ textanalys och under vår närläsning samt bildtolkning uppmärksammat subjektpositioner inom hemvärnet. På detta sätt kan vi få en förståelse för hemvärnets identitet. Vi undersöker även om denna identitet överensstämmer med den funktion hemvärnet har fyllt sedan uppkomsten.

Genom att uppmärksamma tre betydande begrepp och deras eventuella förändring inom diskursen, kan den intradiskursiva relationen beskrivas (Bergström – Boréus 2005:313). Begreppen vi använder är frivillighet, hembygd och väktare. Vid en första genomläsning av ledarna fann vi dessa tre begrepp som centrala i diskursen. De är alla flytande signifikanter, då de inte är fasta utan kan skifta i betydelse. Begreppen har fungerat som nodalpunkter, till vilka övriga begrepp i ledarna har knutits an. Genom att uppmärksamma bestämda begrepp samt i vilka sammanhang de används har vi gjort en sammanställning och genom den fått en bild av hemvärnets diskurs. För att tydliggöra vår arbetsmetod har vi i vår analysdel valt att kursivera de ord som i ledarna knyter an till våra nodalpunkter (Winther Jørgensen – Phillips 2000:33ff).

En diskursanalys görs ofta i den sociala kontext forskaren själv är en del av. Detta medför att forskaren riskerar att missa viktiga poänger då diskursens språk är något naturligt. Vi stod inledningsvis utanför hemvärnets diskurs, vilket var positivt då vi var främmande inför det språk som skulle analyseras. Dock har vi under arbetes gång troligen påverkats av diskursen och vårt arbete blir slutligen en del av den (Winther Jørgensen – Phillips 2000:28).

Det faktum att vi är tre som har analyserat materialet tillför tyngd ur en validitetsaspekt. Vi har alla nyttjat samma metod och tolkat materialet på ett samstämmigt sätt. Begreppsdiskussioner har varit ett viktigt inslag i vårt metodologiska arbete och bidragit till den språkliga analysen (Bergström – Boréus 2005:353).

Hemvärnet och Försvarsmakten kan definieras som två diskurser, men också som delar av samma diskurs. De står i ett beroendeförhållande till Försvarsmakten. Försvarsmakten, inklusive hemvärnet, och svenska folket är likaså ömsesidigt beroende av varandra. Av den anledningen ser vi det som intressant att diskutera hemvärnet ur både ÖB:s och befolkningens perspektiv.

En reproduktion av vår undersökning är praktiskt sett möjlig. Då vi inte utför intervjuer eller liknande finns samma material att tillgå. Analysen av texterna kan möjligtvis leda till en annan detaljtolkning, beroende på hur analytikern ser på språkbruket. Vår tolkning är alltså vår egen. Vi anser dock att undersökningen är så pass tydlig, att en rekonstruktion inte skulle leda till någon alternativ slutsats utifrån vår metod.

1.5 Disposition

Inledningsvis ges en bakgrund till hemvärdet, en referensram med fokus på organisationens uppgift, medlemmar och budget. Därefter påbörjas den diskursiva analysen av tidningen Hemvärdets ledare. Detta görs, som ovan nämnts, under tre separata rubriker vilka är skapade utifrån de diskursiva begrepp som vi anser är genomgående i ledarna. Slutdiskussion kring, och sammanfogande av, de diskursiva begreppen sker dock i det avslutande kapitlet. Dessförinnan riktar vi uppmärksamhet mot den folkliga förankringen, vilken paradoxalt nog är både hemvärdets styrka och problem. Vi problematiserar sedan ÖB: s tankar kring hemvärdet. Uppsatsen avslutas med diskussion samt förslag på fortsatt forskning.

2 Basen för svenskt försvar

Den svenska författaren Moa Martinsson skrev år 1942 att ”Hemvärnet är det vackraste av alla krigiska ord” (Martinsson 1974). Hemvärnet skapades år 1940, huvudsakligen för att försvara den svenska hembygden. Organisationen avsågs bli ett komplement till den övriga svenska militären och grundar sig i ett frivilligt engagemang från dess medlemmar. Dessa är lokalt rekryterade, ligger i ständig beredskap och har mycket kort mobiliseringstid. Hemvärnets huvudsakliga uppgifter är att bevaka och skydda militärens samt samhällets infrastruktur, möta väpnat angrepp, skydda det svenska territoriet och stödja samhället vid svåra påfrestningar (Bojerud 1990:91, <http://www.hemvarnet.mil.se>²). Hemvärnet organiseras under den svenska Försvarsmakten men har även flera avtalsorganisationer anslutna till sig (Frivilligrörelsen värnar Sverige 1997:9ff).

2.1 Medlemmar

Traditionellt sett har hemvärnet huvudsakligen engagerat äldre män från arbetarklassen (Bojerud 1990:118). Åldersfördelningen har dock successivt förändrats och år 2005 var majoriteten av medlemmarna mellan 18 - 47 år. Det nya försvaret vill att 125 000 personer i det civila försvaret finns tillgängliga. År 2005 har personal i hemvärnsförbanden minskat till 42 690 hemvärnsmän, varav 5 888 är kvinnor (<http://www.hemvarnet.mil.se>³, årsredovisning 2005).

2.2 Kontraktsuppfyllelse

Som hemvärnsmedlem kontrakteras den enskilde att uppfylla ett antal övningstimmar, vilka dels varierar beroende på hemvärnsmannens befattning och dels har varierat över tid. Under 1970- och 1980-talet var det många aktiva som inte fullgjorde den kontrakterade övningstiden. På 1980-talet rensade man i leden, vilket under en period ledde till en statistisk närvaroökning (Bojerud 1990:129). År 2005 hade dock detta problem återuppstått: 29 % av de kontraktsbundna hemvärnsmännen uppfyllde inga av sina övningstimmar. Året innan var motsvarande siffra 32 %. Hur man framöver ska hantera detta problem är oklart (årsredovisning 2005).

2.3 Budget

Hemvärnet finansieras av statliga medel och kostar cirka två procent av försvarsmaktens årliga budget (Hemvärnet 1/1996). Detta kan alltså anses vara en kostnadseffektiv del av Sveriges nationella försvar. År 2000 tilldelades hemvärnet 535 miljoner kronor (Frivilligorganisationsutredning 2001:456). Försvarets kostnader uppgår år 2005 till en och en halv procent av Sveriges BNP, vilken samma år var 2 673 miljarder kronor (<http://www.mil.se>, <http://www.scb.se>).

3 Slagord med innehåll

Hemvärnet var bara ett år gammalt när tidskriften Hemvärnet gick i tryck. I vissa avseenden kunde hemvärnet då betraktas som ett oskrivet blad, samtidigt som man organisationsmässigt befann sig inom ramarna för Försvarsmakten redan från början. Hur mycket vågar man förändra i en traditionstyngd organisation? Att förändra kärnverksamheten är enligt Hannan et al förenat med stor risk (Hannan et al 2006:755). Följande analys syftar till att utreda om, och då eventuellt hur, detta har skett i hemvärnet.

3.1 Frivillighet

Hemvärnets fundament, det mest grundläggande för organisationen och det som framförallt skiljer den från den övriga försvarsmakten, är frivilligheten. Frivillighet ses ofta som en konkret handling, men för hemvärnet är denna funktion inte bara medlemmarnas förutsättning för medverkan. Frivilligheten ingjuts i organisationskulturen som en stor del av identiteten. Över tiden tar den sig något olika uttryck, men är likväl en förutsättning för organisationens existens.

Kamratskap och gemenskap är centralt för Försvarsmakten i stort, men är inte primärt fokus under hemvärnets tillblivelse – det är *den personliga insatsen*. Man efterfrågar en frivillig insats för fosterlandet och en personlig insats för försvaret av hembygden, en *uppoftning* (Hemvärnet 1/1941). Det faktum att så många män lägger ner så mycket frivillig tid menar man inger *respekt* (Hemvärnet 5/1941).

Tidningarnas framsidor visar under 1940-talet till stor del ensamma män i uniform, antingen med vapen, instrument eller i sällskap av en hund. Individens ansvar framstår som det viktiga, även om han är en del av ett kollektiv. Kollektivet är i det här fallet inte bara hemvärnet, utan även fosterlandet Sverige. De anonyma fotona är inga idolporträtt, men de är mer eller mindre bilder av *ensamma hjältar* – män som uppoftar sig. Med tanke på hur sällan hemvärnsförbanden i regel träffas nu som då; 20 övningstimmar per år är obligatoriska, så är hemvärnsmannen större delen av året ensam i sitt värv (<http://hemvarnet.mil.se>⁴).

Allmänheten ska enligt en ledare vid mitten av 1940-talet ha misstrott överlevnadskraften hos hemvärnet. Det ifrågasattes om frivilligheten var solid nog som grund. Svaret kan bara tolkas som ett rungande ja, det var ingen övergående fas. Man menar att hemvärnet har fått ett stort erkännande för sin försvarsmässiga betydelse, främst tack vare ”styrkan och äktheten av den försvarsvilja, som tog sig uttryck i hemvärnsmännens frivilliga anslutning” (Hemvärnet 1/1946).

För att vara en organisation med utåt sett starkt självförtroende och de ädlaste avsikter tycks de vara i stort behov av erkännande och uppskattning, av både statsmakten och allmänheten (Hemvärnet 1/1946). Även om de alltså inte tar allmänhetens bekräftelse för given, så är folkligheten en stor del av identiteten. Att organisationen är *demokratisk* och *medborgerlig* nämner man gärna.

Den *försvarsvilja* man tillskriver hemvärnsmännen och folket på 1940-talet omtalas på 1950-talet snarare som en *motståndsvilja*. Allt mer frekvent utmålas freden som dyrbar, men friheten som dyrbarast av allt. ”Hemvärnets medborgerliga försvarsrörelse är på sitt vis ett uttryck för vårt folks obändiga frihetskänsla, vår envetna vilja att till det yttersta försvara våra livsvärden i en kritisk situation.” (Hemvärnet 1/1951).

Under 1960-talet anas nästan en uppgivenhet och bitterhet. Hårddraget framställs världsläget som katastrofalt och oberäkneligt, politikerna som duperade av snåljäpar och omgivningen som oförstående: ”*Idealitet och offervilja* [vår kurs.] tillhör just nu inte de mest ’lätt sålda produkterna’ i dagens krassa värld” (Hemvärnet 3/1961). Dock lyckas organisationen överleva denna pessimistiska spiral och under 1970- och 1980-talet överges fokus på motstånd. Man har fått kämparglöden åter och fortsätter att i både text och bild manifesteras den modige, äldre mannen med stor försvarsvilja. Det är *ärofyllt* att ytterst vara villig att offra sitt liv för större ändamål och detta befästs i hemvärnets identitet under åren då ”ryssen” ständigt finns som en potentiell angripare i öst.

Den tydligaste utvecklingen som sker under 1970- och 1980-talet är en mer positiv syn på anpassning. Förändring ses som något nödvändigt och arbetet för att ge hemvärnsmannen en identitet som *expert* i samhället görs successivt (Hemvärnet 3/1971, 3/1976). Införandet av expertrollen är inte oproblematiskt. I tidningens ledare framställs expertrollen som något mycket positivt. Dock kan denna roll, med hemvärnets *folklighet*, medborgerlighet och demokrati i åtanke, uppfattas som ett hot mot frivilligheten. Det krävs mer av individen när kraven höjs, vilket potentiellt utesluter medlemmar som inte klarar de ökade kraven. Detta ställer den *folkliga förankringen* på sin spets. Framtiden ger dock nya villkor som inte går att bortse från och alla måste gemensamt medverka för att möta de nya kraven. Det talas överlag mycket om det gemensamma arbetet och en tydlig ”vi-känsla” genomsyrar diskursen (Hemvärnet 6/1986).

Under 1980-talet präglas Hemvärnet av nedskärningar och ekonomi är ofta ett ledande tema i tidskrifterna. Nu måste mesta möjliga stridseffekt utvinnas per satsad krona och frivilligheten blir än viktigare i besparingsarbetet. Hemvärnet får i jakten på ett mer effektiviserat försvar fler och viktigare uppgifter, vilket till en början ses som uppskattas. En större roll upplevs som tecken på erkännande.

Dubbeltydighet känns under denna tid typisk för organisationen, som trots sin stärkta roll fortfarande vill mer än vad Försvaret och samhället i övrigt tillåter. Skepsisen från omgivningen bemöts bland annat av rikshemvärnschefen som har ”det bestämda intrycket att försvarsområdesbefälhavarna högt värdesätter hemvärnet som ett effekttillskott i vårt beredskapssystem” (Hemvärnet 3/1986). Känslan av dubbeltydighet bottnar bland annat i de egna medlemmarnas agerande. Många av medlemmarna uppfyller inte vad de lovar och en viktigare försvarsroll rimmar illa med soldater som inte använder sina utbildningsstimmar. Att

frivilligheten ibland håller tunt skiner igenom i det skrivna materialet, vilket i längden påverkar tilliten till hemvärnets kapacitet.

1990-talet kännetecknas av ett fortsatt nytänkande kring hemvärnets framtida funktion. Hemvärdet befinner sig under denna period i ett kritiskt skede, men i ledarna hävdar man sin stora betydelse. Detta skänker framtidshopp inom organisationen. Om inte medlemmarna tror att deras arbete fyller en funktion är det svårt att förvänta sig en frivillig insats. Ledord för denna period i Hemvärnets ledare är ny hotbild och *kämpaglöd*.

Frivilligheten ställs dock inför ett allvarligt hot. Då organisationen alltmer sammanbinds med Försvarsmakten, fortsätter ett ökande av åtaganden och skyldigheter. De senaste decennierna har bland annat den kontrakterade övningstiden stigit. De åtgärder som undanrycker frivilligheten, riskerar att förändra hemvärnets grundläggande identitet (Hemvärdet 3/2001).

Vidare in på 2000-talet utvecklas det nya försvaret. Hemvärdet får nya och mer integrerade försvarsuppgifter. Genom att reservofficerare enklare ska få möjlighet att ansluta sig till hemvärdet, beskriver man återigen en *professionalisering* av organisationen. Denna menar man är positiv, då det innebär ett fortsatt erkännande från övriga Försvarsmakten. Samtidigt vill man inte glömma hemvärnets historia och traditioner. Trots att ersättningssystem utvecklas, vill man inte att *engagemanget* i hemvärdet ska vara av profitskäl. Frivilligheten ska fortsätta genomsyra organisationen (Hemvärdet 3/2001).

3.2 Vaktare

Den centrala uppgiften för hemvärdet är sedan uppkomsten på 1940-talet att *försvara* hembygden, hemorten och fosterlandet. Inledningsvis i Hemvärnets ledare målas omvärlden upp med en oerhört dramatisk pallett, det är mörka färger, oro, bävan, osäkerhet och ovisshet. *Beredskap* framhålls som ett oundvikligt krav för att stå emot hot och onda krafter. Krutet läggs tydligt på hemvärnets *vaktaruppgifter*, med det slutgiltiga målet att alla män må bli soldater i dess sanna bemärkelse (Hemvärdet 1/1941). I hemvärdet är alla potentiella hjältar.

Den dramatiska omvärldsbilden lever vidare och allvarliga kriser skakar oavlåttligt världen under 1960-talet. Risken för storkrig är alltjämt närvarande, men fredsrörelsen är på frammarsch och nedrustning i ropet (Hemvärdet 1/1966). Enligt ledare har de nedrustningsglada sparsamhetsivrarna försatt Sverige i en försvarsmässigt prekär situation. Utan pengar hamnar det svenska försvaret på efterkälken, och det är en risk man inte vill ta.

Lösningen på detta problem är att ”vinna ökad politisk förståelse för vad de reella militära faktorerna verkligen kräver av vårt försvar” (Hemvärdet 1/1961). *Upplysning* och *opinionsbildning* framstår som allt viktigare och hemvärdet får en ny vaktarroll tillsammans med den traditionellt försvarande. Dels skall soldaten föregå med gott exempel som ”orubblig vaktare av en fast försvarsvilja”, dels personligen påverka de i omgivningen som inte begripit vad som krävs (Hemvärdet 1/1961). När det gäller upplysningen handlar det inte bara om att föra

vidare ren fakta, utan även om *moral*, *värden* och inställning. ”Vi vill fundera, vi vill få våra medmänniskor att tänka över innan de kastar sig in i en ny riktning, åt nytt håll.” (Hemvärnet 3/1966) Organisationen motsätter sig inte en anpassning till samtiden, men avråder från att blint rusa in i det nya.

Under 1970- och 1980-talet balanserar världspolitiken på en skör tråd. Stormakterna Sovjetunionen och USA kapprustar inför öppen ridå och världens länder följer det militära läget minutiöst. Det är oerhört viktigt att anpassa den egna försvarsmakten efter världsläget och ständigt *hålla garden högt*. Om kriget kommer måste *beredskapen* snabbt finnas på plats för att kraftfullt möta ett anstormande hot.

Hemvärnet har under denna tid en mycket tydlig funktion och ses som en viktig resurs. Hemvärnet skänker *trygghet* på lokal nivå. Den klassiska bilden från föregående decennier står alltjämt fast; hemvärnsmannen är *bevärnad* och beredd att *beskydda* landet och individens frihet när hotet anfaller (Hemvärnet 8/1971).

Det råder inga tvivel om att den svenske hemvärnsmannen ses som en god individ och ett *föredöme* för övriga samhällsmedborgare. Tydliga moraliska värderingar som att alltid *främja rättvisa* och vara en bra kamrat poängteras. Varningens finger höjs för att luta sig tillbaka, då ”mänskligheten ännu har långt kvar till en fredlig utveckling” (Hemvärnet 8/1971). Istället ska hemvärnsmannen ständigt *vara på sin vakt* och *försvara* med marginal. Gör han detta kan medborgarna vara trygga. Det råder nämligen ingen brist på tilltro till den egna kapaciteten; ”Vi behöver inte riskera att bli tagna på sängen så länge det runt om i landet finns hemvärnsmän, som alla tider på dygnet är beredda att med vapen i hand möta en inkräktare” (Hemvärnet 1/1981).

På tidningsomslagen under dessa decennier porträtteras ofta en grupp av uniformsklädda män, allvarligt samtalande eller lyssnande. Vid något tillfälle figurerar vapen, men främst ger omslagen ett *lugnande* intryck trots det oroliga världsläget. De diskuterande männen visar på hemvärnets *fasthet* och *styrka* vilket även betonas i ledarna (Hemvärnet 1/1971). Vapenfrågan är inte utmärkande under 1970- och 1980-talet utan diskuteras kontinuerligt. Beväpningen är vad som tydligast skiljer hemvärnet från övriga frivilligorganisationer och *vapnet* känns genomgående som en viktig och grundläggande identitetssymbol, vilken skänker väktaren respekt (Hemvärnet 1/1981). Redan på 1940-talet var vapnet en viktig del av identiteten. Ledarna uppmuntrade exempelvis till dagliga övningar för att ”lära hemvärnsmannen sköta sitt gevär som en soldat” (Hemvärnet 12/1941).

1980-talet är som tidigare nämnt något av en brytpunkt, då hemvärnets behov av anpassning till framtida verkligheter successivt börjar belysas. Dessa verkligheter handlar dels om hur en väktarroll mot tänkbara hot kan se ut, men även hur den egna organisationen måste förhålla sig till den svåra ekonomiska situation som uppdagas inom Försvarsmakten. Under 1990-talets början är Östeuropas kommande utveckling oklar, *hot* om eventuellt nyttjande av kärnvapen och oroligheter i Mellanöstern är aktuella orosmoment (Hemvärnet 1/1991). Hemvärnet menar under denna period att man har en väsentlig *försvarsfunktion* att fylla. Genom ett *kompetent totalförsvar* kan Sverige hållas utanför omgivande konflikter. Man anser att hemvärnet fyller en viktig *krigsavhållande* uppgift, att

deras existens *höjer angreppströskeln* mot Sverige och att ”risken för krig blir mindre” (Hemvärnet 3/1991).

Med en ostabil situation i omvärlden, har den egna försvarsorganisationen ett behov av att säkerställa sin framtoning. Genom att betona sin betydelse och kompetens kan en känsla av trygghet skapas. Återigen vill hemvärnet befästa rollen som en oersättlig väktare. Att hemvärnets existens skulle minska angreppsriskerna mot Sverige, är att ge den egna organisationen ett stort ansvar som *nationens beskyddare*. Man menar då indirekt att ett eventuellt militärt angrepp mot Sverige, skulle företrädesvis bero på ett misslyckande i hemvärnets protektion.

Identiteten som stolta och starka väktare rimmar dock illa med verkligheten. Flera ledare under 1990-talet handlar om hur *dåligt utrustade* hemvärnsförbanden är, man tilldelas gammalt och andrahandsorterat materiel. Detta menar man tyder på att hemvärnet inte prioriteras, det vill säga att omgivningen inte tillskriver hemvärnet samma betydande och respektfulla identitet som de själva gör. För att hemvärnet ska kunna försvara nationen, krävs en adekvat utrustning. En diskussion förs gällande konflikten mellan kvantitet, det vill säga många förband, eller kvalitet i form av väl utrustade förband (Hemvärnet 3/1996).

Denna epok kännetecknas annars av ett visst nytänkande kring hemvärnets framtida funktion. Målet är att göra hemvärnet till ett modernt förband, med samhälleligt väl anpassade uppgifter. På grund av hemvärnets korta mobiliseringstid, menar man att hemvärnet utgör *tryggheten* och *försvarsgrunden* i den svenska Försvarsmakten (Hemvärnet 1/2006).

Under 2000-talet skapas det nya insatsförsvaret. Hemvärnet inkluderas i det, men behåller sina uppgifter så som *ytövervakning*, *skydda*, *bevaka samt bekämpa sabotagegrupper*. Hemvärnets väktarroll har förtydligats och de anser sig åter igen få ett erkännande från övriga Försvarsmakten. För första gången i hemvärnets historia tilldelas man ny samt oanvänd utrustning och material, vilket ska öka *professionaliseringen* av hemvärnet (Hemvärnet 3/2001). Då det nya hotet är ett faktum, fortsätter även reformeringen av den schablonmässiga väktarrollen.

De senaste årens framsidor visar främst aktiva män i stridsutrustning vilket stämmer väl överens med den nya modernare bild man vill ge av hemvärnsmannen. Soldaterna är i rörelse eller ligger i beredskap och är omgivna av vapen, övrig militär utrustning samt hundar. Endast på en av de 42 framsidor vi analyserat förekommer en kvinna. Fotot från år 1996 skiljer sig från övriga porträttbilder av hemvärnsmän. Detta är taget på distans med andra manliga hemvärnsmän i bakgrunden. Kvinnan, som befinner sig på en övningsbana, bär inte full uniform och framställs inte i någon respektingivande position till skillnad från porträtt av män. Att väktarrollen traditionellt har varit vikt för mannen är mycket tydligt i både ledare och framsidor (Hemvärnet 3/1996).

3.3 Hembygd

Det primära objektet för verksamheten i hemvärnet är hembygden. Bara organisationens namn tyder på detsamma. Till hembygden knyts många av de värden hemvärnet skapades för att försvara. Hemvärnsmannen är *lokalt rekryterad* och bör ha en stor kärlek till, samt kunskap om sin hembygd (<http://hemvarnet.se>).

När hemvärnet skapas under 1940-talet är det den enskildes uppoffring för hembygden och *fosterlandet* som är centrala. Hemvärnet erbjuder ett tillfälle för män i Sverige att med vapen i hand få försvara allt de håller för *kärt* och *heligt* (Hemvärnet 1/1941). Genom löftet att *försvara sin bygd, sin familj* samt nära och kära framställs hemvärnsmännen som heroisk. Man glorifierar medlemmen till en uppoffrande man med hög moral samt motståndsvilja.

Under denna period ockuperas de nordiska grannländerna och blodet flyter över Europa. Kriget knacker bokstavligt talat på dörren. De strider som härjar i vår del av världen nämns dock inte konkret i ledarna från krigsåren. Hemvärnets roll däremot är tydligare än någonsin senare: ”en *hemmafrontens fasta klippa* [vår kurs.], mot vilken den svenska krigsmakten i övrigt med en känsla av trygghet kan stödja ryggen om ofredstider skulle stunda” (Hemvärnet 1/1941). Samtidigt skriver man rakt ut att det är först i farans stund som hemvärnet faktiskt kan fylla sina uppgifter (Hemvärnet 5/1941).

Efter krigets slut håller man fast vid hembygden och fosterlandet som knutna till hemvärnets identitet. Även *andligheten*, i deras fall frihetsandan och *kristendomen*, ingår enligt en ledare i begreppet hemvärn. *Tryggheten* är alltså central (Hemvärnet 8/1951). Genom att skapa trygghet i närområdet skyddas hela nationen.

Framsidedfotona till tidningen under 1940- och 1950-talet visar företrädesvis vardagsmotiv: vitsippor på våren och snö om vintern. En man som arbetar med timmer, en före detta hemvärnsgruppchef hemma vid sin fiskebod. Genom att visa bilder av det man syftar till att försvara, kan man tänka sig att motivationen hålls uppe hos hemvärnsmännen. En ständig påminnelse om den oskyddade *naturen*, *traditioner* samt *nationella värden* får förhoppningsvis den osäkra hemvärnsmannen att sluta tveka.

Under de nästkommande decennierna figurerar *kungligheter* och arméchefer på flera av omslagen. Denna beundran för militära och nationella auktoriteter är tydlig och ger inte bara den lokala hembygden betydelse, utan även *nationen Sverige* och fosterlandet. Begreppet fosterland, som under de första decennierna används flitigt, försvinner sedan ur vokabulären för att idag snarast förknippas med överdriven nationalism.

Under 1970- och 1980-talet fortsätter tidningens ledare att poängtera hemvärnsmannens uppgift att skydda familjen och det enskilda hemmet (Hemvärnet 8/1971). Omvärldens förväntningar förändras dock och omkring millennieskiftet befinner sig hemvärnet i en kritisk period. Man står inför stora förändringar. En av 1990-talets tidiga ledare avslutas med ett försvarande av ”de

värden vi skattar högt” (Hemvärnet 1/1991). Vilka dessa värden är, förblir dock outtalat. Med tanke på organisationens förändringssvaga karaktär syftar de mest troligen på ursprungliga värden såsom trygghet, stabilitet, *lokalkännedom* samt hembygd.

År 2001 skriver man att ”den bästa soldaten är den som frivillig och av egen övertygelse försvarar hembygden och landets oberoende” (Hemvärnet 3/2001). Trots att organisationen under perioden genomför avsevärda förändringar, betonar man alltså fortfarande de traditionella värdena.

Urbaniseringen uppmärksammades i tidningen redan på 1960-talet. Med en allt rörligare befolkning borde hembygdstanken rimligtvis ha blivit mindre levande sedan dess, för att idag i vara lika betydande i den vardagliga vokabulären eller i känslolivet. Trots den stora urbaniseringen under 1900-talets senare hälft, har hembygdens betydelse bestått för hemvärnet. Den förmodade anledningen till att språket är sig likt är troligtvis en vilja att kvarhålla vid det traditionella. Då omdaningarna i organisationen är flera, anses det viktigt att de äldre medlemmarna ändå känner igen sig i organisationen.

4 Folklig Förankring

Hemvärnet finansieras av statliga medel. Då Sveriges medborgare betalar skatt, medel som bland annat tilldelas Försvarsmakten och hemvärnet, är det viktigt att organisationen är folkligt förankrad. Sveriges medborgare har en rättighet att veta vilken funktion hemvärnet fyller.

4.1 Upplysning

Ursprungligen var hemvärnet tydligt med uppgiften att upplysa allmänheten om hotbild och försvarsmässiga aktualiteter (Hemvärnet 3/1951, 1/1956). Det folkliga hemvärnet skulle fungera som ”en mäktig moralisk återförsäkring för vårt lands ledning” (Hemvärnet 12/1946).

Idag verkar hemvärnets upplysande funktion till stor del ha upphört, vilket i vissa avseenden kan ses som en förlust. På 1960-talet uttryckte man vikten av allmänhetens förtroende. Man menade att utan folkets motståndssanda och tillit till landets försvarsmöjligheter blir själva försvaret effektlöst (Hemvärnet 3/1961).

Den folkliga förankring, förståelse och det engagemang man en gång hade finns det enligt majoren och statsvetaren Peter Larsson inte mycket kvar av. Han ser det som en stor risk att allmänheten inte kan hantera krissituationer. Nedrustning och minskat antal medlemmar i frivilligorganisationerna undergräver försvarets folkförankring (Larsson 2006:107ff).

I utredningen *Frivilligheten och samhällsberedskapen* från år 2001 uppmärksammas ”att ett kriterium för att en organisation skall kunna benämnas frivillig försvarsorganisation är att bedriva försvarsupplysning”, och att denna information är av betydande vikt för totalförsvarets folkförankring. Att verka för demokratisk förankring pekas ut som en av de frivilliga totalförsvarsorganisationernas huvuduppgifter (Frivilligheten och samhällsberedskapen 2001:213f, 123).

Risken för panik vid invasion är måhända ett problem, men bristande förståelse hos befolkningen blir även en fråga om legitimitet. Enkelt uttryckt innebär det för hemvärnets del att om de inte har folkets stöd, så brister legitimeringen (Lundquist 1992:203f). Med tanke på starka traditioner och organisationskulturer i Försvarsmakten riskerar man att bli än mer isolerade. Detta gör att kraven på pedagogik och marknadsföring hos hela Försvarsmakten är stora (Magnusson 1998:72).

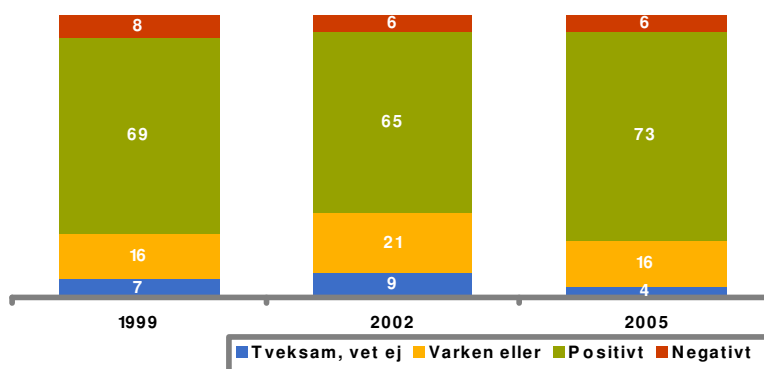
4.2 Allmänhetens inställning

Hemvärnet har vid tre tillfällen beställt undersökningar från SIFO, för att mäta allmänhetens attityd gentemot organisationen. Undersökningarna är genomförda år 1999, 2002 och 2005. 1000 slumpmässigt valda personer telefonintervjuades i undersökningarna.

Samtliga diagram är hämtade från SIFO: s undersökning från år 2005. Vid de två senaste undersökningarna svarade 94 % att de kände till hemvärnet, år 1999 var andelen 97 %.

Är du på det hela taget positivt eller negativt inställd till hemvärnet?

Bas: har hört talas om hemvärnet.

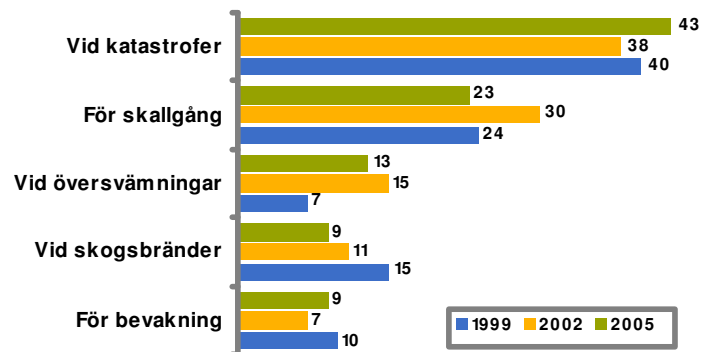
Andelen negativt inställda har minskat, dock marginellt. Anledningen skulle kunna vara den massmediala uppmärksamhet hemvärnet har fått de senaste åren. Om hemvärnet själva inte informerar allmänheten om vad de gör, så innebär det för deras del att de får förlita sig på vad media förmedlar. Roland Ekenberg, nuvarande Rikshemvärnschef, skriver år 2006 att hemvärnet bara under en månad hade 136 Internetartiklar, varav de allra flesta bestod av positiv kritik (Hemvärnet 3/2006). Andra röster höjs dock för att stoppa den häxjakt som pågått mot hemvärnsmännen. Ibland kopplas enskilda medlemmars vansinnesdåd med organisationen, trots att medlemskapet i hemvärnet inte har med den aktuella händelsen att göra (<http://www.hemvarnet.mil.se>⁵).

4.3 Hemvärnets funktion

En annan fråga i SIFO: s undersökning behandlade vilka uppgifter respondenterna tror att hemvärnet har. Allmänheten tror att hemvärnet idag fyller en annan funktion än organisationen skapades för och framförallt en annan funktion än den hemvärnet menar är sin huvudsakliga uppgift. Följande diagram redovisar de fem mest frekventa svaren.

Vad tror du man kan använda hemvärnet till i fredstid?

Bas: har hört talas om Hemvärnet

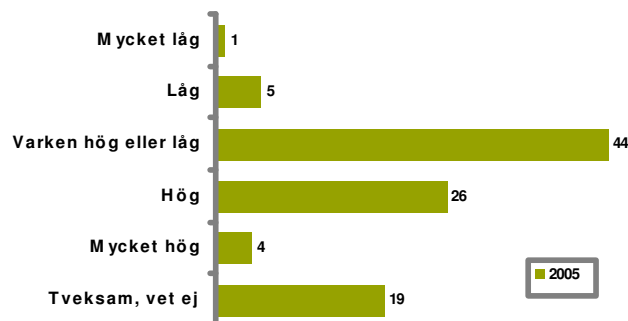
Hemvärnet har idag ofta fyllt den funktion som allmänheten vittnar om. Inte förrän vid punkt fem nämns bevakning, en av de uppgifter hemvärnet själva framställer som väsentlig. Detta kan tyda på ett glapp mellan allmänhetens syn på hemvärnets funktion, hemvärnets syn på sin egen funktion och hemvärnets faktiska uppgift. Här hade det varit intressant att veta vilken funktion medlemmarna själva tycker att de i egenskap av hemvärnsmän fyller.

4.4 Kvaliteten på verksamheten

Vid den senaste undersökningen från år 2005, tillkom en ny fråga, gällande hemvärnets kvalitet.

Vilken kvalitet anser du hemvärnets verksamhet, insatser och personal har?

Bas: har hört talas om hemvärnet

30 % anser att hemvärnet håller en hög eller mycket hög kvalitet. Endast 6 % anser att hemvärnet håller en låg kvalitet. Dock är det anmärkningsvärt hur många som förhåller sig neutrala i frågan. Att en offentlig organisation ses som varken bra eller dålig kan anses vara negativt. Det kan vara ett bevis på att rapporteringen

och informationen inte är fullständig, vilket försvårar möjligheten att skapa sig en åsikt. Det höga förtroende Försvarsmakten sägs behöva, dels för att kunna försvara Sverige på bästa möjliga sätt, dels i egenskap av statlig organisation, verkar inte finnas där.

Fler som bor på landsbygden än i städer är negativt inställda till hemvärdet (SIFO 2002). Detta kan anses förvånande, då hemvärdet historiskt sett har engagerat människor med kortare utbildning (Bojerud 1990:85f). Dessa människor bor i större utsträckning på landsbygden. Man skulle även kunna tänka sig att boende på landsbygden värdesätter hembygden och traditioner högre än stadsbor, något som även hemvärdet representerar. I två undersökningar gjorda år 1992 och 1998 konstaterar man dock att högutbildade tenderar att engagera sig frivilligt oftare än lågutbildade (Frivilligheten och samhällsberedskapen 2001:90). Detta skulle kunna förklara SIFO:s siffror från 2002.

Enligt Collier och Estebans teori om anställdas engagemang är allmänhetens bild av hemvärdet avgörande för hur väl hemvärnsmännen själva identifierar sig med organisationen, vilket i sin tur avgör vidden av deras engagemang (Collier – Esteban 2007:28). Med tanke på allmänhetens bild borde hemvärdets organisationskultur och värdegrund vara tämligen tydlig och attraktiv, eftersom medlemmarna väljer att stanna och nya rekryter fortfarande anmäler sig. Uppenbarligen är allmänhetens okunskap ett aber – varför skulle annars undersökningarna ha ägt rum?

Faktum är att hemvärdet för några år sedan uppgav att rekryteringen var en ödesfråga (Frivilligheten och samhällsberedskapen 2001:112). Anledningarna är många; förändrade hotbilder, förändrade värderingar i övriga samhället och otydlighet från Försvarsmakten vad hemvärdet ska ha för uppgifter är några exempel (Frivilligheten och samhällsberedskapen 2001: passim).

5 Vägen framåt

I december år 2004 tog Sveriges riksdag ett försvarsbeslut om att reformera hela Försvarsmakten, från ett gediget invasionsförsvar till ett betydligt mindre och slagkraftigare insatsförsvar (Syrén 2007:6). En förändrad världsbild med nya former av hot hade gjort invasionsförsvaret gammalmodigt, dyrt och ineffektivt (Syrén 2004:10). Reaktionerna var många och starka över hela den militära organisationen (Dagens Nyheter 040223). Överbefälhavare (ÖB), general Håkan Syrén, tilldelades den stora utmaningen att få Försvarsmaktens personal att gemensamt arbeta mot ett nytt mål.

I vår diskussion har vi endast utgått från vad som sägs i böckerna och hur det sägs, utan att relatera till eventuellt motstridiga uppgifter från hemvärnet.

5.1 En naturlig del av försvaret?

Den svenska Försvarsmaktens viktigaste uppgift idag är enligt ÖB att medverka i ett internationellt samarbete för fred, säkerhet och frihet utanför Sveriges gränser (Syrén 2006:20f). Fortlöpande förklaras vikten av att befästa det förändrade och internationellt anpassade insatsförsvaret. Hemvärnet omnämns som en del i Försvarsmaktens organisation, dock inkluderas inte hemvärnet i denna viktiga uppgift då hemvärnsförbanden är de enda som undantagits den internationella anpassningen (Syrén 2007:46). Hemvärnets existens grundas i dess lokala och nationella förankring, därför känns en internationalisering av naturliga skäl mer främmande. Likväl borde hemvärnet i dessa skrifter inte särskiljas på detta sätt. Trots att ÖB talar om hemvärnet som bas för den snabba och nationella kapaciteten (Syrén 2006:36) får man som läsare uppfattningen att hemvärnet kommer långt ned på Försvarsmaktens prioriteringslista. ÖB menar att nationella och internationella intressen inte automatiskt sammanfaller och att man i framtiden måste ifrågasätta den nationella mångsidigheten (Syrén 2007:48, 50).

ÖB talar mycket om försvarsmaktens nya förutsättningar, vilka i flera avseenden för tankarna till hemvärnets traditionella och grundläggande värden. Exempelvis kommer frivillighet snarare än plikt att prägla den framtida Försvarsmakten (Syrén 2006:35). En större vilja och personligt engagemang kommer att krävas och ÖB betonar återkommande vikten av att Försvarsmaktens personal skall vara goda förebilder för övriga samhället, allt i enlighet med hemvärnets värderingar (Syrén 2004:47, 2006:44f).

Målet med insatsförsvaret är att det skall användas både nationellt och internationellt. Trots det genomsyrande globala tankesättet hävdar ÖB att en kapacitet som kan försvara Sveriges territorium, utan inblandning av andra måste

finnas kvar (Syrén 2006:11f). Samtidigt öppnar han för nya tankar genom exempelvis utökat samarbete med andra länder för att säkra det nationen inte klarar på egen hand. Nationell självständighet är inte längre viktigast (Syrén 2006:49).

Frågan är huruvida hemvärdet passar in i den nya försvarsorganisationen. Idag betonas, om än med något dubbla budskap, hemvärdets betydelse men framtidens roll känns mycket oklar i en allt mer effektivitetsbetonad Försvarsmakt. Problematiken känns igen från analysen av tidningen Hemvärdet. Hemvärnsorganisationen erkänns, men känns inte naturligt delaktig i tankarna kring Försvarsmakten.

5.2 Igår, idag och i morgon

En kritisk teori till varför hemvärdet har överlevt och spås en framtid, trots starka negativa signaler i ÖB: s böcker, kan tillämpas på Foucaults tankar kring vad man får säga och framförallt inte får säga inom en diskurs. Foucault menar att det finns historiska regler som gör det omöjligt att uttala vissa saker och om någon skulle försöka skulle det inte falla i god jord (Winther Jørgensen – Phillips 2000:19). Hemvärdet är en historiskt betydelsefull organisation som grundar sig i värden som såsom frivillighet och tapperhet, vilka är viktiga att tydligt bevara inom den svenska militären. En nedläggning av hemvärdet skulle förmodligen skada Försvarsmakten mer än vad det kostar att hålla organisationen vid liv. När Sveriges insatsförsvar nu skall agera på den internationella arenan skulle förlusten av exempelvis den nationella folkliga förankringen vara ett mycket stort nederlag, även om denna förankring är kraftigt ifrågasatt.

En annan teori är att organisationens syn på sitt egenvärde och uppgifter inte behöver korrelera exakt med omvärldens så länge båda parter anser att en existens är berättigad (Christensen et al 2005:120f). Hemvärdet har trots allt haft en funktion att fylla i fredstid genom att vara ett stöd till både Försvarsmakten och övriga samhället (Syrén 2007:19).

Är dessa teorier bidragande orsaker till varför Försvarsmakten inte tydligare diskuterar hemvärdets fortsatta existens?

6 Avslutning

6.1 Avslutande diskussion

Den huvudsakliga uppgiften med vår undersökning var att se om hemvärnets funktion och identitet förändrats över tiden och i sådana fall på vilket sätt. Trots vissa problem att separera identiteten och funktionen, tycker vi oss kunna dra slutsatsen att identiteten inte förändrats i vidare stor utsträckning, medan en förändring av funktionen har varit nödvändig.

I analysen av ledarna har vi koncentrerat oss på hur de framställt organisationen med utgångspunkt i de tre nodalpunkterna frivillighet, väktare och hembygd. Begreppen beror på varandra och alla tre representerar både identiteten och funktionen, dels var för sig, dels som en helhet. Frivilligheten kopplas framförallt till olika sorters vilja: försvarsvilja, motståndsvilja och offervilja. Genom åren har frivilligheten hotats av en framväxande expertroll och krav på professionalisering, men är likväl bestående. Att frivilligheten har kunnat fortleva tror vi delvis beror på att vi vårdar det som står oss närmast, och skyddet av hembygden har därför varit ett slagord. Genom att försöka beröra hemvärnsmännens hjärta och själ, vill man skapa incitament för ett individuellt engagemang.

Hembygden är en länk mellan familjen och fosterlandet. Att skydda närområdet är att skydda nationen. Vi anser att framställningen av frivilligheten och hembygden förblivit oförändrad under de studerade åren, medan väktarrollen ändrat karaktär. Fiende och hotbild har skiftat genom åren, utifrån vilka väktaren tvingats anpassa sig. Väktaren ska vara i beredskap, upplysa allmänheten samt ha ett uppmärksamt och vakande öga mot såväl fysiska som psykiska angrepp. En intressant diskursiv förändring är att förväntningarna på väktaren som moraliskt föredöme upphör. Detta kan tolkas som ett tecken på att hemvärnsmannens status liksom den folkliga förankringen minskar.

Enligt SIFO-undersökningarna vet i princip hela svenska folket att hemvärdet existerar. Man tror att hemvärdet ska användas till skallgång och översvämningar, när hemvärdet själva bara lyfter fram de militära ansvarsområdena. Kvalitén uppfattas som varken hög eller låg, men trots detta är majoriteten positivt inställda till organisationen. Inställningen är förvisso legitimerande, men den folkliga förankringen som är ett av hemvärdets honnörsord verkar onekligen ytlig. Allmänhetens bristande förståelse för försvarsfrågor beskrivs dessutom som en nationell säkerhetsrisk (Larsson 2006:107ff). Vi tror ytterst att okunskapen är en risk för hemvärdets fortsatta existens.

Mellan raderna i Håkan Syrén's böcker anas att hemvärnet inte längre har en naturlig delaktighet i försvaret. Framställningen av hemvärnets funktion och framtid är oerhört dubbeltydig, vilket tyder på att den fortsatta existensen är ifrågasatt. I de ledare vi läst framgår inte om hemvärnet någonsin betvivlats i den utsträckning som görs idag. Redan på 1950-talet problematiseras dock allmänhetens okunskap om hemvärnet och hur det påverkar dess ställning i totalförsvaret (Hemvärnet januari/1956). Okunskapen och ifrågasättandet tycks ha följt hemvärnet under hela dess utveckling, förvånansvärt nog utan att stjälpa dem.

Vår hypotes var att hemvärnet har överlevt tack vare sin starka organisationskultur. Bevisligen är organisationskulturen solid. Organisationens språk visar tydligt att de gemensamma normerna och värderingarna har bestått, trots omgivningens och i viss mån funktionens föränderlighet.

Då samhället förändrats på flera plan krävs att offentliga organisationer, så som hemvärnet, gör det samma. Förväntningarna på hemvärnets funktion har modifierats, vilket organisationen allt eftersom har absorberat. Hemvärnets funktionssätt har dock försvårats av att de inte alltid har haft kunskap om vad som förväntats av dem. Deras uppgifter formuleras av Försvarsmakten och ursprungligen av riksdagen. Dåliga och otydliga direktiv har genom historien präglat denna relation, vilket stundtals har gett hemvärnet en otydlig roll (Frivilligheten och samhällsberedskapen 2001:113).

Trots bristande folklig förankring, ifrågasatt existens, otydlig roll och periodvis svåra ekonomiska förutsättningar har hemvärnet alltså överlevt. Vi tror inte att den starka organisationskulturen är den enda förklaringen till överlevnaden. Även om offerviljan och altruismen som genomsyrar organisationens identitet känns tidlös så har konkurrensen om de altruistiska medborgarnas uppmärksamhet ökat med tiden. Kärleken till hembygden framstår jämförelsevis som förlegad. Idag är befolkningen mobil och kunskapen om hembygden kommer förmodligen att minska.

En ytterligare förklaring till överlevnaden skulle kunna vara någon form av konstgjord andning från Försvarsmaktens sida. Har hemvärnet överlevt på grund av att man helt enkelt inte vågar ifrågasätta dess existens av rädsla för oersättliga militära, traditionella och kulturella förluster? Hemvärnet kan även ses som en kostnadseffektiv del av försvaret och kan därmed uppfattas som en billig försäkring. För att hemvärnet ska överleva krävs förutom pengar och tydliga direktiv också aktiva medlemmarna. Om det inte funnits människor som fortfarande väljer att engagera sig i frivilligförsvaret, oavsett om anledningen är plikt-känsla, vapenfascination eller fosterlandskärlek, vore hemvärnet ett minne blott.

Rekryteringen är helt enkelt avgörande för hemvärnets fortsatta överlevnad. I dagens samhälle ses ständigt det nya som det bästa, varför skulle då folket vilja delta i något som kan uppfattas förlegat och tamt? För att vända den pågående trenden med sjunkande medlemsantal anser vi att det, förutom en tydlig roll, krävs marknadsföring. För att höja statusen och framstå som professionella försvarare krävs kompetenta män och kvinnor på alla positioner inom organisationen. Det är dags för hemvärnet att åter bli vän med verkligheten.

6.2 Förslag till fortsatt forskning

Slutligen vill vi ge några förslag på framtida forskning inom det ämnesområde som vår uppsats har behandlat. Det vore intressant att undersöka hemvärdet ur en genusaspekt. Hemvärdet och den militära sektorn ses ofta som ett forum med stor mansdominans, men kvinnor gör allt mer anspråk på att delta. En undersökning inom hemvärdet hade kunnat genomföras på flera vis, bland annat genom att studera möjligheterna för bägge könen att nå högre befattningar samt identifiera hur stor andel kvinnor som besitter dessa högre ämbeten. Varför inte jämföra med övriga Försvarsmakten? Peter Magnusson föreslår forskning om kvinnliga militärer och den militära kulturen. Är riter och andra kulturella yttringar ett hinder eller möjlighet för kvinnor i militären (Magnusson 1998:76)?

Hemvärdets stödorganisationer är ett tämligen outforskat område. Lottorna finns kvar, trots att kvinnor numera är välkomna i hemvärdet. I försvarets organisationer bör alla vara välkomna, oavsett kön, etnicitet eller annat. I lottorna tillåts medlemskap uteslutande för kvinnor (Frivilligorganisationsutredning 2001:121). Undersökningen hade kunnat gälla om lottorna är en demokratisk och legitim organisation.

Angående rekryteringsproblemen skulle det vara intressant att identifiera varför man väljer att vara med i hemvärdet. Vi skulle vilja veta hur avgörande vapentillgången inom hemvärdet är för att locka medlemmar.

Det hade även varit givande att reproducera denna undersökning med en annan teori, metod eller material. Med en annan teori hade synsättet på material och information kunnat leda till ett annat resultat. Detsamma gäller ett byte av metod. Vad har hemvärdets medlemmar för syn på organisationens överlevnad och utveckling? Detta är en viktig aspekt, då hemvärdets existens faktiskt beror på dess medlemmar. Hur ser våra folkvalda politiker på organisationen? Det är ytterst politikerna som bestämmer hemvärdets överlevnad och deras uppfattning är därmed betydande. Även EU: s syn och en möjlig komparativ studie med andra länders motsvarighet till hemvärdet skulle kunna ge nya insikter.

7 Referenser

7.1 Primärmaterial

- Hemvärnet. 1941. Nr 1, 5, 12. Stockholm: Centralkommittén för det frivilliga försvarsarbetet.
- Hemvärnet. 1946. Nr 1, 5, 12. Stockholm: Centralkommittén för det frivilliga försvarsarbetet.
- Hemvärnet. 1951. Nr 1, 3, 8. Stockholm: Centralkommittén Folk och förvar.
- Hemvärnet. 1956. Nr januari, maj, december. Stockholm: Hemvärnets centrala förtroendenämnd.
- Hemvärnet. 1961. Nr 1, 3, 8. Stockholm: Tidskriften Hemvärnets stiftelse.
- Hemvärnet. 1966. Nr 1, 3, 8. Stockholm: Tidskriften Hemvärnets stiftelse.
- Hemvärnet. 1971. Nr 1, 3, 8. Stockholm: Tidskriften Hemvärnets stiftelse.
- Hemvärnet. 1976. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Tidskriften Hemvärnets stiftelse.
- Hemvärnet. 1981. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Hemvärnet.
- Hemvärnet. 1986. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Hemvärnets centrala förtroendenämnd.
- Hemvärnet. 1991. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Hemvärnets centrala förtroendenämnd.
- Hemvärnet. 1996. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Rikshemvärnsrådet.
- Hemvärnet. 2001. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Hemvärnet.
- Hemvärnet. 2006. Nr 1, 3, 6. Stockholm: Hemvärnet.
- Hemvärnets årsredovisning, 2005
- Martinsson, Moa, 1974. *Armén vid horisonten*. Stockholm: Askild & Kärnekull
- Sifoundersökning, 1999. *Hemvärnet 1999 – telefonintervjuer med allmänheten*. Projektnummer 3296200. Stockholm: Sifo Research & Consulting AB
- Sifoundersökning, 2002. *Hemvärnet 2002 – telefonintervjuer med allmänheten*. Projektnummer 3826650. Stockholm: Sifo Research & Consulting AB
- Sifoundersökning, 2005. *Hemvärnet*. Projektnummer 1514287. Stockholm: SIFO Research International
- Syrén, Håkan, 2004. *Vägen framåt - en liten bok om en stor förändring*. Västerås: Försvarsmakten
- Syrén, Håkan, 2006. *Här och nu – en liten bok om den fortsatta vägen framåt*. Västerås: Försvarsmakten
- Syrén, Håkan, 2007. *Både och – en liten bok om dubbla uppgifter och framtidens krav*. Västerås: Försvarsmakten

7.2 Sekundärmaterial

- Ahlgren, Patrik – Brännström, Anders – Emanuelson, Anders – Henricsson, Ulf – Mörtberg, Jan – Neretnieks, Karlis – René, Johan – Rydén, Johan – Smedberg, Marco – Welin, Gustaf - Åkerman, Kim. "Försvaret riskerar bli helt oanvändbart", *Dagens Nyheter* 2004-02-23
- Berggren, Anders, 2002. *Undercover Operations in No-women's Land. The Swedish Armed Forces through a Gender Lens*. Lund: Psykologiska institutionen, Lunds Universitet.
- Bergström, Göran - Boréus, Kristina, 2005. *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bojerud, Stellan, 1990. "Hemvärdet 1940 – 1990" i Kjellander, Bo [red.] *Hemvärdet 1940 – 1990*. Stockholm: Norstedts tryckeri AB
- Christensen, Tom - Laegreid, Per - Roness, Paul G. - Røvik, Kjell Arne, 2005. *Organisationsteori för offentlig sektor*. Kristianstad: Liber.
- Collier, Jane – Esteban, Rafael, 2007. "Corporate social responsibility and employee commitment", s 19-33 i *Business Ethics*, vol. 16, no. 1.
- Esaiasson, Peter – Gilljam, Mikael – Oscarsson, Henrik – Wängnerud, Lena, 2003. *Metodpraktikan: Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Hammarås, Marcus – Helin, Joel, 2006. *Militär ledarskapskompetens i en civil kontext*. Stockholm: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hannan, Michael T. – Baron, James N. – Hsu, Greta – Koçak, Özgekan, 2006. "Organizational identities and the hazard of change", s. 755-784 i *Industrial and Corporate Change*, vol. 15, no. 5.
- Johansson, Roine, 2002. *Nyinstitutionalismen inom organisationsanalysen: en skolbildnings uppkomst, spridning och utveckling*. Lund : Studentlitteratur.
- Larsson, Peter, 2006. *Skarpt läge – om svenskar i strid och om ett sårbart samhälle*. Stockholm: Sellin & partner.
- Lundquist, Lennart, 1992. *Förvaltning, stat och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 1998. *Demokratins väktare*. Lund: Studentlitteratur.
- Magnusson, Peter, 1998. *Organisationskulturer i försvarsmakten*. Stockholm: Ledarskapsinstitutionen, Försvarshögskolan.
- Premfors, Rune – Ehn, Peter – Haldén, Eva – Sundström, Göran., 2003. *Demokrati och byråkrati*. Lund: Studentlitteratur.
- SOU 2001:15. *Frivilligheten och samhällsberedskapen*. Stockholm: Norstedts AB
- Winther Jørgensen, Marianne – Phillips, Louise, 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Överstyrelsen för Civil Beredskap, 1999. *Frivilligrörelsen värnar Sverige*. Stockholm: Tryckindustri i Solna

¹<http://www.hemvarnet.mil.se/> 2007-05-16

²<http://www.hemvarnet.mil.se/article.php?id=2900> 2007-05-14

³<http://www.hemvarnet.mil.se/article.php?id=2886> 2007-05-15
<http://www.mil.se/article.php?id=7238> 2007-05-14
http://www.scb.se/templates/pressinfo____161701.asp 2007-05-14
⁴<http://www.hemvarnet.mil.se/article.php?id=2926> 2007-05-16
<http://hemvarnet.se/?action=visaartikel;artikelid=124;mdgrupp=0;kommunikation=0>
2007-05-14
⁵<http://www.hemvarnet.mil.se/hemvarnet/index.php?c=news&id=36685&ncid=26>
2007-05-19